

The effect of in ovo injection of L- Glutamine and its dietary supplementation on performance, carcass traits and immune response of broiler chickens

Majid Gheshlagh Olyayee^{*1}, Abolgasem Golian², Mohamad Reza Bassami³ and Alireza Haghparast³

¹ Assistant Professor, Department of Animal Science, University of Tabriz, Tabriz, Iran

² Professor, Department of Animal Science, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

³ Assistant Professor, Department of Clinical Sciences, Faculty of Veterinary Medicine, Ferdowsi University, Mashhad, Iran

*Corresponding author: majidolyayee@yahoo.com

Abstract

This study was conducted to evaluate the effects of in ovo injection of L- Glutamine (Gln) and its supplementation on performance, carcass traits, length and partial weights of different parts of small intestine and cellular and humoral immune responses of broiler chickens. For this purpose, 40 mg Gln inoculated into amniotic fluid of the 17.5 day- old developing embryos. After hatch, 160 one-day old broiler chicks were selected and then were fed with diets containing 0, 0.5, 1 and 1.5% Gln from day one to day 41 of age. This experiment was carried out in a completely randomized design with 4 treatments, 4 replicates and 10 chicks per each. The results of present study showed that supplementation 1% Gln significantly improved the body weight gain of chickens during the total experimental period ($P < 0.05$). The highest breast meat and carcass yield was seen by 1% Gln supplementation (24.06 and 64.16 %, respectively). The highest partial weights of different small intestine parts (duodenum, jejunum, ileum and sum of them) was observed by 1.5% Gln supplementation ($P < 0.05$). Moreover, addition of 1% Gln produced the highest level of antibody production against sheep red blood cell ($P < 0.05$). The IgM production was not affected with Gln supplementation ($P > 0.05$). In conclusion, in ovo injection of 40 mg Gln into amniotic fluid of the 17.5 one-day old developing embryos and supplementation 1% Gln after hatch can improve the performance, carcass traits and cellular and humoral immune responses of broiler chickens.

Key words: amniotic fluid, breast muscle, carcass efficiency, humoral immunity, weight gain.

مقدمه

امروزه واکسیناسیون داخل تخم مرغی به طور گسترده‌ای در صنعت طیور مورد استفاده قرار می‌گیرد (Ohta et al., 2001). اصطلاح تغذیه داخل تخم مرغی یا تغذیه جنینی به تأمین مواد مغذی مورد نیاز جنین جوجه قبل از تفریح از تخم مرغ اطلاق می‌گردد (Ferket et al., 2005). تغذیه جنینی با استفاده از تکنیک تزریق داخل تخم مرغی می‌تواند باعث تسریع رشد و افزایش ظرفیت هضم و جذب مواد مغذی از دستگاه گوارش گردد و قابلیت هضم مواد مغذی را ارتقاء دهد. همچنین بهبود وضعیت تغذیه‌ای جنین با استفاده از روش تزریق داخل تخم مرغ می‌تواند موجب افزایش کارایی استفاده از مواد مغذی و عملکرد رشد، بهبود پاسخ‌های سیستم ایمنی، افزایش رشد و توسعه عضلات و افزایش بازده گوشت و بازده لاشه گردد (قشلاق و همکاران، ۱۳۹۳; Otha et al., 1999; Ferket et al., 2005; Zhai et al., 2008). بنابراین هدف از تزریق مواد مغذی به داخل تخم مرغ، بهبود وضعیت تغذیه‌ای جنین، افزایش قابلیت جوجه درآوری، ازدیاد انرژی قابل دسترس جنین، افزایش وزن تفریح و ارتقاء عملکرد پرندگان پس از تفریح است که طی آن مواد مغذی از طریق تزریق در کیسه زرده، مایع آمنیون و اتاقت هوایی در اختیار جنین‌های در حال رشد قرار می‌گیرد (Uni et al., 2005; Zhai et al., 2008). تحقیقات مختلفی در مورد اثر تغذیه داخل تخم یا تغذیه جنینی بر عملکرد رشد قبل و پس از تفریح پرندگان، مورفولوژی روده، عملکرد سیستم ایمنی هومورال و سلولی صورت گرفته است (Tako et al., 2004; Uni and Ferket, 2004). Al-Murrani (۱۹۸۲) اولین محقق بود که تلاش کرد وزن تفریح پرندگان را با افزودن اسیدهای آمینه به کیسه زرده جنین‌ها در روز هفتم جوجه‌کشی بهبود بخشد. Ferket و Uni (۲۰۰۴) نشان دادند که با استفاده از تکنیک تزریق داخل تخم مرغ می‌توان باعث افزایش قدرت جوجه درآوری، ارتقاء رشد، توسعه دستگاه گوارش، افزایش وزن بدن و وضعیت تغذیه‌ای جوجه‌های تفریح شده گردید. مزایای تزریق داخل تخم مرغی در مقایسه با تغذیه اولیه این است که تغذیه جنینی احتمالاً به جنین‌ها برای خروج از تخم مرغ کمک می‌نماید (Wilson, 1999). رشد و توسعه ابتدایی جوجه‌ها تأثیر زیادی بر رشد بعدی و بازده گوشت آن دارد. تزریق داخل تخم مرغ، یک منبع با قابلیت دسترسی زیاد مواد مغذی را برای جنین‌های در

حال رشد تأمین می‌کند و موجب تسریع رشد و تکامل روده می‌گردد. افزایش سرعت تکامل روده موجب افزایش وزن تفریح پرنده‌گان، تسریع سرعت رشد قبل و پس از تفریح، بهبود و ارتقاء عملکرد سیستم (Otha et al., 1999; Newsholme et al., 2003)، افزایش ظرفیت و توسعه دستگاه گوارش (Uni et al., 2005) و افزایش بازده گوشت می‌شود (Flaherty and Hayes, 1999; Ferket et al., 2005). اخیراً توجه زیادی به توانایی برخی از مواد مغذی برای بهبود عملکرد سیستم ایمنی حیوانات معطوف گردیده است (Grimble, 2001). در حالت کلی، کاربرد مواد مغذی برای چنین اهدافی ایمنی تغذیه‌ای نامیده می‌شود (Klasing, 2007; Suchner et al., 2000). مشخص شده است که برخی از اسیدهای آمینه نقش اساسی در بروز و تحریک پاسخ‌های ایمنی دارند (Grimble, 2001; Newsholme et al., 2003). اسید آمینه ال-گلوتامین فراوان‌ترین اسید آمینه موجود در خون است و حدود ۳۰ تا ۳۵ درصد نیتروژن اسید آمینه پلاسما و ذخیره اسید آمینه آزاد بدن را تشکیل می‌دهد (Calder, 1994; Souba, 1993). گلوتامین به عنوان یک اسید آمینه غیرضروری طبقه‌بندی می‌شود و اکثر سلول‌های جانوری آن را سنتز می‌کنند. از مدت‌ها قبل مشخص شده است که اسید آمینه ال-گلوتامین جزء بخش ضروری جیره غذایی نیست، زیرا بافت‌های بدن قادر به تولید این اسید آمینه هستند و همچنین مقدار نسبی گلوتامین در بدن در مقایسه با سایر اسیدهای آمینه زیاد است (Erf, 2004; Klasing, 1991; Souba, 1993). مقدار گلوتامین داخل سلولی طی تنش کاتابولیکی بیشتر از ۵۰ درصد کاهش می‌یابد و برخی از شرایط پاتولوژیکی خاص از قبیل عفونت، برخی از بافت‌ها نیاز بالایی به اسید آمینه ال-گلوتامین دارند که سنتز با منشأ داخلی و تأمین آن از طریق جیره غذایی کافی نبوده و نیاز به این اسید آمینه افزایش می‌یابد، بنابراین در این شرایط، افزودن گلوتامین ممکن است ضروری باشد و گلوتامین به عنوان یک اسید آمینه ضروری در این وضعیت در نظر گرفته می‌شود (Bartell and Batal, 2007; Francis and Richard, 2002). اسید آمینه ال-گلوتامین از طریق فعالیت آنزیم گلوتامین سنتتاز تولید می‌شود، این آنزیم به وفور در بافت‌های عضلات اسکلتی، کبد، روده، مغز و معده وجود دارد (Wu, 2009). در برخی از مواقع بعضی از بافت‌ها نیاز زیادی به اسید آمینه گلوتامین دارند که با انتقال بین بافتی گلوتامین معمولاً این نیاز بالا مرتفع می‌شود. بنابراین در این شرایط افزودن گلوتامین ممکن است ضروری باشد و گلوتامین به عنوان یک اسید آمینه ضروری در این وضعیت در نظر گرفته می‌شود (Grimble, 2001). عضلات اسکلتی دارای بیشترین غلظت درون سلولی گلوتامین هستند و حداکثر تا ۶۰ درصد از کل ذخیره اسید آمینه آزاد را تشکیل می‌دهند (Mok and Hankard, 2011; Li et al., 2007). گلوتامین به لحاظ کمی مهم‌ترین منبع انرژی برای سلول‌های روده محسوب می‌شود. گلوتامین در سلول‌های روده توسط آنزیم گلوتامیناز وابسته به سدیم به گلوتامات تبدیل می‌شود. گلوتامات با ترانس آمیناسیون پیرووات تولید ال‌آلانین و آلفا-کتوگلوتارات می‌نماید. همچنین ال-گلوتامین به عنوان منبع انرژی برای سلول‌های با سرعت تکثیر زیاد مانند سلول‌های دستگاه گوارش، سلول‌های سیستم ایمنی، رتیکولوسیت‌ها و فیبروبلاست‌ها عمل می‌کند (Wu, 2010; Klasing, 2007). ال-گلوتامین برای سنتز نیتریک اکساید در ماکروفاژها و مونوسیت‌ها و تولید گلوتاتیون مورد نیاز است (Francis and Richard, 2002). گزارش شده است که گلوتامین مهم‌ترین بخش جیره غذایی برای حفظ یکپارچگی روده است (Fasina et al., 2010; Wu, 2010). تغییر فلور باکتریایی روده با افزودن گلوتامین کاهش می‌یابد و این وضعیت برای حفظ سلامتی روده بیماران مهم است (Souba, 1993; Mok and Hankard, 2011). بنابراین هدف از اجرای این آزمایش بررسی اثر تزریق اسید آمینه ال-گلوتامین به مایع آمینوتیک و افزودن آن به جیره غذایی بر عملکرد رشد، خصوصیات لاشه، طول و وزن نسبی قسمت‌های مختلف روده کوچک و عملکرد سیستم ایمنی سلولی و هومورال جوجه‌های گوشتی بود.

مواد و روش‌ها

تخم‌مرغ‌های بارور با اندازه استاندارد از مرغ‌های مادر گوشتی شرکت سیمرغ خراسان (سن ۴۸ هفتگی) جمع‌آوری و در انبار جوجه‌کشی نگهداری شد. در شروع آزمایش، ۳۲۰ تخم‌مرغ بارور سویه گوشتی راس ۳۰۸ به طور انفرادی وزن‌کشی و به طور تصادفی در ۴ تیمار آزمایشی توزیع و در سینی‌های دستگاه جوجه‌کشی قرار گرفتند. در هر تیمار آزمایشی، ۲۰ عدد تخم‌مرغ با وزن مشابه در ۴ تکرار قرار گرفت و یک میلی‌لیتر از محلول حاوی ۴۰ میلی‌گرم گلوتامین (قشلاق و همکاران، ۱۳۹۳؛ گلیمان و همکاران، ۱۳۹۳) در روز ۱۷/۵ جوجه‌کشی به مایع آمینوتیک تخم‌مرغ‌ها توسط سرنگ، با سوزن شماره ۲۳ (۲۵ میلی‌متر طول) تزریق شد. در روز ۱۹ جوجه‌کشی، تخم‌مرغ‌های تزریق شده طبق برنامه جوجه‌کشی از ستر به هچری منتقل و بعد از ۵۰ ساعت، جوجه‌های تفریح شده از دستگاه خارج و پس از شمارش و وزن‌کشی جوجه‌های تفریح شده، تعداد ۱۰ قطعه جوجه یکروزه (مخلوط خروس و مرغ) برای هر یک از تکرارهای تیمارهای آزمایشی انتخاب و بلافاصله به واحد پرورش منتقل شدند. پس از ضد عفونی و آماده سازی سالن پرورش، ۱۶۰ جوجه تفریح شده و با وزن اولیه تقریباً مشابه و به صورت تصادفی در داخل ۱۶ واحد آزمایشی (پن) به ابعاد ۱۱۰ × ۱۰۰ × ۱۰۰ سانتی‌متر قرار گرفتند.

جیره‌های غذایی مورد استفاده در این آزمایش بر اساس نیازهای غذایی توصیه راس ۳۰۸ (۲۰۰۷) برای دوره آغازین (صفر تا ۱۰ روزگی)، رشد (۱۱ تا ۲۴ روزگی) و پایانی (۲۵ تا ۴۱ روزگی) تهیه شدند. اجزای تشکیل دهنده و ترکیب شیمیایی مواد مغذی جیره پرندها در دوره آغازین، رشد و پایانی به ترتیب در جدول ۱ نشان داده شده است. اسید آمینه آل‌گلوتامین مورد استفاده در این آزمایش با خلوص ۱۰۰ درصد و توسط شرکت اوونیک^۱ آلمان تأمین شد.

جدول ۱: اجزای تشکیل دهنده و ترکیب شیمیایی جیره‌های آزمایشی در دوره آغازین، رشد و پایانی

گلوتامین افزودنی (درصد)												اجزای جیره (درصد)
پایان (۴۱-۲۵ روزگی)				رشد (۲۴-۱۱ روزگی)				آغازین (۱۰-۰ روزگی)				
صفر	۱	۰/۵	۱/۵	صفر	۱	۰/۵	۱/۵	صفر	۱	۰/۵	۱/۵	
۴۸/۳۷	۴۹/۹۶	۵۱/۸۱	۵۳/۴۹	۵۵/۴۰	۵۷/۲۱	۵۸/۹۵	۶۰/۷۰	۶۱/۳۹	۶۲/۶۶	۶۴/۱۹	۶۶/۱۸	ذرت
۴۲/۹۳	۴۱/۰۳	۳۸/۸۳	۳۶/۷۶	۳۶/۱۶	۳۴/۰۳	۳۱/۸۹	۲۹/۶۸	۳۰/۵۵	۲۸/۸۲	۲۶/۸۲	۲۴/۴۳	کنجاله سویا
۴/۲۲	۳/۹۱	۳/۵۷	۳/۲۶	۴/۵	۴/۱۵	۳/۸۳	۳/۵۳	۴/۲۸	۴/۰۶	۳/۷۹	۳/۴۵	روغن ذرت
۱/۷۱	۱/۷۳	۱/۷۵	۱/۷۷	۱/۵۰	۱/۵۱	۱/۵۳	۱/۵۵	۱/۴۰	۱/۴۲	۱/۴۴	۱/۴۶	دی‌کلسیم فسفات
۱/۳۰	۱/۳۰	۱/۳۰	۱/۳۰	۱/۲۱	۱/۲۲	۱/۲۲	۱/۲۳	۱/۱۷	۱/۱۸	۱/۱۸	۱/۱۹	سنگ آهک
۰/۳۳	۰/۳۴	۰/۳۶	۰/۳۷	۰/۲۹	۰/۳۱	۰/۳۳	۰/۳۶	۰/۲۵	۰/۲۷	۰/۲۹	۰/۳۲	دی‌ال‌متیونین
۰/۲۵	۰/۲۸	۰/۳۲	۰/۳۵	۰/۱۶	۰/۲۳	۰/۳۱	۰/۳۸	۰/۱۶	۰/۱۹	۰/۲۶	۰/۲۹	ال‌لیزین
-	۰/۵	۱	۱/۵	-	۰/۵	۱	۱/۵	-	۰/۵	۱	۱/۵	ال‌گلوتامین
۰/۰۴	۰/۱	۰/۱	۰/۲	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۸	۰/۱۱	-	۰/۰۱	۰/۰۳	۰/۰۶	ال‌ترئونین
۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۳۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲۵	نمک طعام
۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	مکمل ویتامینی ⁻
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	معنی ^۱
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	بی‌کربنات سدیم

مواد مغذی محاسبه شده (درصد)

۳۰۰۰	۳۰۰۰	۳۰۰۰	۳۰۰۰	۳۰۵۰	۳۰۵۰	۳۰۵۰	۳۰۵۰	۳۰۵۰	۳۱۰۰	۳۱۰۰	۳۱۰۰	انرژی قابل متابولیسم ^۲
۲۳/۵	۲۳/۵	۲۳/۵	۲۳/۵	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۱۹	۱۹	۱۹	پروتئین خام
۱	۱	۱	۱	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۸۵	۰/۸۵	۰/۸۵	کلسیم
۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۴۵	۰/۴۳	۰/۴۳	۰/۴۳	فسفر قابل دسترس
۱/۴۳	۱/۴۳	۱/۴۳	۱/۴۳	۱/۲۱	۱/۲۱	۱/۲۱	۱/۲۱	۱/۲۱	۱/۰۵	۱/۰۵	۱/۰۵	لیزین
۰/۷۳	۰/۷۴	۰/۷۵	۰/۷۷	۰/۶۲	۰/۶۳	۰/۶۴	۰/۶۶	۰/۵۶	۰/۵۷	۰/۵۸	۰/۶۰	متیونین
۱/۰۷	۱/۰۷	۱/۰۷	۱/۰۷	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۸۳	۰/۸۳	۰/۸۳	۰/۸۳	متیونین + سیستین
۱/۴۵	۱/۴۵	۱/۴۵	۱/۴۵	۱/۲۶	۱/۲۴	۱/۲۴	۱/۲۴	۱/۱۱	۱/۱۱	۱/۱۱	۱/۱۱	آرژنین
۰/۹۴	۰/۹۴	۰/۹۴	۰/۹۴	۰/۸۰	۰/۸۰	۰/۸۰	۰/۸۰	۰/۷۱	۱/۷۱	۱/۷۱	۱/۷۱	ترئونین
۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۳۵	۲۲۲	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	تعادل الکترولیتی ^۳

^۱ مکمل ویتامینی و مواد معدنی به ازای هر کیلوگرم جیره: ویتامین A (به شکل استات)، ۸۸۰۰ واحد بین‌المللی؛ کوله‌کلسیفرول، ۲۵۰۰ واحد بین‌المللی؛ ویتامین E (به صورت دی‌ال - آلفا توکوفرول)، ۱۵ واحد بین‌المللی؛ ویتامین K_۳، ۲/۲ میلی‌گرم؛ ویتامین B_{۱۲}، ۰/۰۱ میلی‌گرم؛ تیامین، ۱/۵ میلی‌گرم؛ ریبوفلاوین، ۴ میلی‌گرم؛ نیاسین، ۳۵ میلی‌گرم؛ اسید فولیک، ۰/۵ میلی‌گرم؛ بیوتین، ۰/۱۵ میلی‌گرم؛ پیرودوکسین، ۲/۵ میلی‌گرم؛ اسید پنتوتنیک، ۸ میلی‌گرم؛ کولین کلراید، ۵۰ میلی‌گرم؛ بتائین، ۱۹۰ میلی‌گرم؛ روی، ۶۵ میلی‌گرم؛ منگنز، ۷۵ میلی‌گرم؛ سلنیوم، ۰/۲ میلی‌گرم؛ ید، ۰/۹ میلی‌گرم؛ مس، ۶ میلی‌گرم؛ آهن، ۷۵ میلی‌گرم.

^۲ بر حسب کیلوکالری در هر کیلوگرم جیره غذایی

^۳ تعادل الکترولیتی بر حسب میلی‌اکی‌والان در هر کیلوگرم جیره غذایی بدین صورت محاسبه شد: $Na^+ + K^+ - Cl^-$

پس از تفریح مصرف خوراک روزانه و افزایش وزن روزانه در هر دوره آزمایش برای بررسی عملکرد اندازه‌گیری گردید و ضریب تبدیل خوراک در دوره‌های آغازین، رشد، پایانی و کل دوره محاسبه شد. به منظور کاهش اثر وزن محتویات دستگاه گوارش، ۴ ساعت قبل از وزن کشی، دانخوری‌ها از داخل پن‌ها برداشته شد. جوجه‌ها به صورت گروهی در ابتدا و انتهای هر دوره با استفاده از ترازوی دیجیتال (دقت یک

^۱ Evonik industries - Germany

گرم) وزن كشي شدند. ميزان مصرف خوراك در پايان هر دوره اندازه گيري شد. پس از اعمال ۴ ساعت گرسنگي در پايان دوره پرورش (۴۱ روزگي)، ۳ قطعه جوجه نر از هر تيمار بر اساس متوسط وزن هر واحد براي بررسي صفات لاشه انتخاب، توزين و كشتار گرديد. بعد از خالي كردن محتويات دستگاه گوارش، وزن سنگدان، قلب، كبده بدون صفرا، پانكراس، تيموس (كل لب چپ)، طحال و بورس فابريسيوس با استفاده از ترازوي ديجيتال و با دقت ۰/۰۱ گرم اندازه گيري و سپس با تقسيم وزن اندامهاي مذكور به وزن پرنده، وزن نسبي آنها محاسبه گرديد. وزن عضلات سينه، رانها، بالها و گردن و پشت و چربي محوطه شكمي در روز ۴۱ آزمايش اندازه گيري و به صورت نسبي از وزن بدن پرنده بيان شدند. سينه از محل اتصال قسمت پشتي - شكمي دنده(ها) كه غضروفي است و توسط باريكه‌اي از چربي پوشيده شده است)، جدا گرديد و همراه با استخوان توزين شد. هر دو ران از محل اتصال به بدن جدا و همراه با استخوان توزين شدند. چربي‌هاي مربوط به اطراف شكم و محوطه شكمي براي اندازه گيري چربي حفره بطني به دقت جمع آوري و با ترازوي ديجيتالي وزن گرديد. بازده لاشه از نسبت مجموع وزن لاشه(عضلات سينه، رانها، بالها و گردن و پشت بدون پوست) به وزن زنده پرنده محاسبه گرديد.

وزن نسبي بخش‌هاي مختلف روده كوچك(دئودنوم، ژژونوم، ايلئوم) و كل روده كوچك(مجموع دئودنوم، ژژونوم و ايلئوم) با استفاده از ترازوي ديجيتال و اندازه قسمت‌هاي مختلف روده كوچك با استفاده از خط‌كش در روز ۴۱ آزمايش اندازه گيري شد. دئودنوم از قسمت سنگدان تا مجراي صفراوي و ژژونوم نيز از قسمت مجراي صفراوي تا زايده مكل در نظر گرفته شد و بقيه روده تا محل اتصال به روده‌هاي كور به عنوان ايلئوم در نظر گرفته شد. براي بررسي ايموني هومورال از تست گلبول قرمز گوسفندي^۲ (SRBC) استفاده شد. بدين منظور ابتدا ۲۰ ميلي ليتر خون گوسفند در شيشه حاوي EDTA تهيه و پس از سه بار شستشو با بافر فسفات ساليين ۰/۹ درصد، در نهايت يك محلول ۱۰ درصد تهيه گرديد. سپس دو جوجه از هر واحد آزمايشي به صورت تصادفي انتخاب و در روز ۲۹ آزمايش يك ميلي ليتر از محلول ۱۰ درصد SRBC به داخل ورید بال تزريق شد. براي اندازه گيري پاسخ آنتي بادي عليه SRBC به روش هماگلوتيناسيون^۳ (HA)، در روز ۳۵ آزمايش (۶ روز پس از تزريق) و روز ۴۱ آزمايش (۱۲ روز پس از تزريق) خونگيري شد. براي تعيين تيتراژ آنتي بادي عليه ويروس بيماري نيوكاسل، در روز ۳۵ و ۴۱ آزمايش خونگيري و پس از جداسازي سرم، به تمامي چاهك‌ها ۲۵ ميكروليتر ساليين اضافه و در چاهك اول ۲۵ ميكروليتر نمونه سرم اضافه گرديد. رقيق سازي و پاساژ مشابه با تست SRBC انجام گرفت، با اين تفاوت كه رقيق سازي و پاساژ با برداشت ۲۵ ميكروليتر از خانه اول شروع و در نهايت ۲۵ ميكروليتر از خانه آخر دور ريخته شد. بلافاصله به تمامي چاهك‌ها ۲۵ ميكروليتر واكسن رقيق شده نيوكاسل اضافه شد و سپس به مدت ۲۵ دقيقه در دماي اتاق قرار گرفتند. سپس ۲۵ ميكروليتر گلبول قرمز ۲ درصد مرغی به تمامي چاهك‌ها اضافه شد و پس از ۲۵ تا ۴۰ دقيقه، اعداد مشابه تست SRBC قرائت شدند. براي بررسي فعاليت ايموني سلولي از واكنش حساسيت پوستي بازوفيليك^۴ (CBH) يا تورم شبكه پا^۵ (TWS) استفاده گرديد. بدین منظور در روز ۳۹، به صورت تصادفي ۲ قطعه جوجه از هر تکرار انتخاب و پس از علامت‌گذاري با رنگ‌هاي مختلف، ضخامت پرده بين انگشت سوم و چهارم پای راست آنها توسط ميكرومتر ديجيتال اندازه گيري و سپس به صورت زيروپوستي ۱۰۰ ميكروگرم فيتوهماگلوتنين-P^۶ محلول در ۰/۱ ميلي ليتر ساليين استريل تزريق گرديد. به منظور بررسي ميزان تكثير سلول‌هاي T در سيستم ايموني سلولي اختلاف ضخامت پرده پا قبل و بعد از هر تزريق به عنوان معيار سنجش در نظر گرفته شد. در روز ۴۰، (۲۴ ساعت پس از تزريق) و ۴۱، (۴۸ ساعت پس از تزريق)، ضخامت پرده پا دوباره اندازه گيري شد. اختلاف تورم ايجاد شده در ساعات صفر و ۲۴ و ۴۸ ساعت بعد از تزريق، به عنوان پاسخ ايموني سلولي در نظر گرفته شد. داده‌هاي به دست آمده از اين آزمايش در قالب طرح كاملاً تصادفي شامل ۴ تيمار، ۴ تکرار و ۱۰ پرنده در هر تکرار با استفاده از نرم افزار آماري SAS ويرايش ۹/۱ (۲۰۰۳) و رويه مدل عمومي خطي مورد تجزيه و تحليل قرار گرفت. براي مقايسه ميانگين‌ها از آزمون چند دامنه‌اي دانكن و در سطح احتمال ۵۵ درصد استفاده شد.

نتايج

عملکرد

عملکرد پس از تفريخ(مصرف خوراك روزانه، افزايش وزن روزانه و ضريب تبديل خوراك) در اثر تزريق ۴۰ ميلي گرم گلوتامين به ازاي هر تخم مرغ به مايع آمينوتيك جنين و افزودن مقادير مختلف آن به جيره در دوره‌هاي آغازين(۱۰-۰ روزگي)، رشد(۲۴-۱۱ روزگي)، پاياني

² Sheep red blood cell (SRBC)

³ Hemagglutination Assay (HA)

⁴ Cutaneous basophil hypersensitivity (CBH)

⁵ Toe web swelling (TWS)

⁶ Phytohemagglutinin-P (PHA-P)

(۴۱-۲۵ روزگی) و کل دوره (۴۱-۰ روزگی) در جدول ۲ نشان داده شده است. افزودن سطوح مختلف گلوتامین به جیره پرندهگان تأثیر معنی داری بر میزان مصرف خوراک روزانه پرندهگان نداشت ($P > 0.05$). افزایش وزن روزانه در دوره آغازین، رشد و کل دوره تحت تأثیر سطوح مختلف گلوتامین افزودنی قرار گرفت ($P < 0.05$). در دوره آغازین بیشترین افزایش وزن با افزودن ۱/۵ درصد گلوتامین مشاهده شد (۲۱/۱۳ گرم در روز)؛ که نسبت به گروه کنترل ۱۱/۴۵ درصد بیشتر بود. بیشترین افزایش وزن روزانه در کل دوره با افزودن یک درصد گلوتامین به جیره مشاهده شد (۵۳/۹۷ گرم در روز) و کمترین آن در گروه شاهد (بدون افزودن گلوتامین) بود (۵۰/۷۵ گرم در روز).

جدول ۲: اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر مصرف خوراک روزانه، افزایش وزن روزانه و ضریب تبدیل خوراک در دوره آغازین (۰-۱۰ روزگی)، رشد (۱۱-۲۴ روزگی)، پایانی (۲۵-۴۱ روزگی) و کل دوره (۰-۴۱ روزگی)

گلوتامین افزودنی (درصد جیره)	مصرف خوراک روزانه (گرم/پرنده/روز)			افزایش وزن روزانه (گرم/پرنده/روز)			ضریب تبدیل خوراک (گرم/گرم)		
	کل دوره	پایانی	رشد	کل دوره	پایانی	رشد	آغازین	رشد	پایانی
صفر	۸۹/۱۰	۱۳۷/۳۵	۸۳/۱۵	۵۰/۷۵ ^b	۷۲/۸۰	۴۹/۹۰ ^b	۱۸/۷۱ ^b	۱۸/۷۱	۱/۶۷
۰/۵	۸۹/۵۵	۱۳۷/۶۸	۸۳/۹۷	۵۲/۰۷ ^{ab}	۷۳/۶۰	۵۲/۲۸ ^{ab}	۱۹/۰۵ ^b	۱۸/۸۸	۱/۶۰
۱	۹۱/۲۵	۱۳۸/۱۰	۸۶/۰۳	۵۳/۹۷ ^a	۷۵/۰۵	۵۳/۶۳ ^a	۲۰/۹۲ ^a	۱/۸۴	۱/۶۱
۱/۵	۹۱/۶	۱۴۱/۰۴	۸۴/۹۰	۵۳/۶۳ ^a	۷۶/۸۰	۵۳/۲۸ ^a	۲۱/۱۳ ^a	۱/۸۵	۱/۵۹
استاندارد خطا	۰/۵۴۵	۱/۴۱	۰/۸۹۷	۰/۵۳۱	۱/۱۴	۰/۵۱۶	۰/۳۷۱	۰/۰۱۸	۰/۰۲۵
درصد احتمال	۰/۲۴	۰/۷۵	۰/۷۴	۰/۰۴	۰/۶۶	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۱۶۸	۰/۱۶۶

^{a-b}. میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون اختلاف معنی داری با هم ندارند ($P < 0.05$).

صفات لاشه

اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی اندام‌های داخلی (سنگدان، قلب، پانکراس و کبد بدون صفرا) و وزن نسبی عضلات سینه، ران‌ها، بال‌ها، چربی شکمی و بازده لاشه در سن ۴۱ روزگی در جدول ۳ نشان داده شده است. وزن نسبی قلب و پانکراس تحت تأثیر افزودن مقادیر مختلف گلوتامین به جیره قرار گرفت ($P < 0.05$). وزن نسبی عضلات سینه و بازده لاشه تحت تأثیر افزودن مقادیر مختلف گلوتامین به جیره قرار گرفت ($P < 0.05$), به طوری که بیشترین درصد وزن عضلات سینه و بازده لاشه با افزودن یک درصد گلوتامین در جیره حاصل شد (به ترتیب ۲۴/۰۶ و ۶۴/۱۶ درصد).

جدول ۳: اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی قطعات لاشه جوجه‌های گوشتی در سن ۴۱ روزگی (درصدی از وزن بدن)

گلوتامین افزودنی (درصد جیره)	سنگدان	کبد بدون صفرا	قلب	پانکراس	عضلات سینه	ران‌ها	بال‌ها	چربی شکمی	بازده لاشه
صفر	۱/۲۳	۲/۰۹	۰/۴۰۳ ^b	۰/۲۵۸ ^{ab}	۲۲/۰۴ ^b	۱۸/۸۷	۵/۷۲	۱/۲۴	۶۱/۲۲ ^c
۰/۵	۱/۱۴	۲/۲۵	۰/۴۳۶ ^b	۰/۲۳۲ ^b	۲۳/۱۵ ^{ab}	۱۹/۰۴	۵/۷۴	۱/۱۷	۶۲/۶۸ ^b
۱	۱/۲۹	۲/۳۳	۰/۴۴۹ ^b	۰/۲۷۷ ^a	۲۴/۰۶ ^a	۲۰/۸۹	۵/۶۴	۱/۲۵	۶۴/۱۶ ^a
۱/۵	۱/۳۴	۲/۲۹	۰/۵۳۴ ^a	۰/۲۸۲ ^a	۲۳/۷۱ ^a	۱۹/۶۲	۵/۷۱	۱/۲۸	۶۳/۰۶ ^{ab}
خطای استاندارد	۰/۰۳۳	۰/۰۵۴	۰/۰۱۹	۰/۰۰۸	۰/۳۰۸	۰/۳۵۹	۰/۰۵۱	۰/۰۲۷	۰/۴۱۹
درصد احتمال	۰/۱۰۹	۰/۵۵	۰/۰۱۷	۰/۰۲۳	۰/۰۲۹	۰/۱۵۰	۰/۹۴۹	۰/۶۳۶	۰/۰۱۹

^{a-b}. میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون اختلاف معنی داری با هم ندارند ($P < 0.05$).

وزن نسبی و طول اجزای روده

اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی (درصد) و طول (سانتی‌متر) بخش‌های مختلف روده کوچک (دئودنوم، ژژونوم، ایلئوم و کل روده کوچک) جوجه‌های گوشتی در سن ۴۱ روزگی در جدول ۴ نشان داده شده است. اثر گلوتامین افزودنی بر وزن نسبی ژژونوم، ایلئوم و کل روده کوچک معنی دار بود ($P < 0.05$), ولی بر وزن نسبی دوازدهه تأثیر

معنی داری نداشت ($P > 0.05$). طول ژژونوم تحت تأثیر تیمارهای آزمایشی قرار گرفت ($P < 0.05$)، به طوری که بیشترین طول ژژونوم با افزودن ۱/۵ درصد گلوتامین مشاهده شد (۸۹/۳۰ سانتی متر).

جدول ۴: اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی (درصدی از وزن بدن) و طول (سانتی متر) بخش‌های مختلف روده کوچک جوجه‌های گوشتی در سن ۴۱ روزگی

گلوتامین افزودنی (درصد جیره)	وزن نسبی (درصدی از وزن بدن)			طول (سانتی متر)			
	دوازدهه	ژژونوم	ایلئوم	کل روده کوچک	دوازدهه	ژژونوم	ایلئوم
صفر	۰/۶۶	۱/۰۵ ^b	۱/۳۶ ^b	۳/۰۶ ^c	۳۴/۳۵	۷۸/۴۵ ^c	۸۲/۷۰
۰/۵	۰/۶۵	۱/۱۲ ^b	۱/۴۵ ^{ab}	۳/۲ ^{bc}	۳۳/۱۵	۸۱/۲۵ ^{bc}	۸۵/۲۰
۱	۰/۶۹	۱/۲۰ ^{ab}	۱/۵۶ ^a	۳/۴۵ ^{ab}	۳۶/۱۵	۸۶/۸۰ ^{ab}	۸۴/۹۰
۱/۵	۰/۶۸	۱/۳۲ ^a	۱/۵۷ ^{ab}	۳/۵۷ ^a	۳۶/۱۰	۸۹/۳۰ ^a	۸۸۸/۴۵
خطای استاندارد	۰/۰۰۹	۰/۰۴۲	۰/۰۳۵	۰/۰۸۱	۰/۸۰۲	۱/۷۳	۱/۲۵
درصد احتمال	۰/۴۲	۰/۰۳۴	۰/۰۴۱	۰/۰۲۵	۰/۵۸۶	۰/۰۲۲	۰/۵۴۶

^{a-c} میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون اختلاف معنی داری با هم ندارند ($P < 0.05$).

وزن نسبی اندام‌های مرتبط با سیستم ایمنی

اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی اندام‌های مرتبط با سیستم ایمنی پرندگان (بوس فابریسیوس، تیموس و طحال) در جدول ۵ نشان داده شده است. استفاده از سطوح مختلف گلوتامین افزودنی در جیره اختلاف معنی داری در وزن نسبی بوس فابریسیوس و طحال ایجاد کرد ($P < 0.05$)؛ ولی بر وزن نسبی تیموس تأثیر معنی داری نداشت ($P > 0.05$). نتیجه این تحقیق مشخص ساخت که افزودن یک درصد گلوتامین به جیره وزن نسبی بوس فابریسیوس و طحال را افزایش می‌دهد.

جدول ۵: اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمینوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر وزن نسبی اندام‌های مرتبط با سیستم ایمنی جوجه‌های گوشتی در ۴۱ روزگی (درصدی از وزن بدن)

اجزای لاشه	گلوتامین افزودنی (درصد جیره)				خطای استاندارد	درصد احتمال
	صفر	۰/۵	۱	۱/۵		
بوس فابریسیوس	۰/۱۲۲ ^b	۰/۱۳۱ ^b	۰/۱۴۴ ^a	۰/۱۵۰ ^a	۰/۰۰۴	۰/۰۱۱
تیموس (کل لوب چپ)	۰/۱۵۳	۰/۱۶۷	۰/۱۸۴	۰/۱۹۳	۰/۰۰۸	۰/۳۱۶
طحال	۰/۱۲۴ ^b	۰/۱۳۹ ^b	۰/۱۷۲ ^a	۰/۱۶۳ ^a	۰/۰۰۷	۰/۰۰۴

^{a-b} میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون اختلاف معنی داری با هم ندارند ($P < 0.05$).

عملکرد سیستم ایمنی هومورال و سلولی

اثر افزودن سطوح مختلف گلوتامین به جیره بر عملکرد سیستم ایمنی هومورال در پاسخ به تزریق آنتی‌ژن SRBC و ویروس بیماری نیوکاسل و عملکرد سیستم ایمنی سلولی در پاسخ به تزریق فیتوهمگلوتنین - P (PHA-P) در جدول ۶ نشان داده شده است. نتایج نشان داد که افزودن یک درصد گلوتامین به جیره عملکرد سیستم ایمنی را ارتقاء می‌بخشد، بطوریکه بیشترین تیترا آنتی‌بادی کل اولیه و ثانویه تولید شده با افزودن ۱ درصد گلوتامین به جیره مشاهده شد (به ترتیب ۶ و ۸/۸۴ بر حسب $\log_2$). تیترا ایمونوگلوبین M تحت تأثیر افزودن گلوتامین به جیره قرار نگرفت ($P > 0.05$). بیشترین تیترا آنتی‌بادی نیوکاسل با استفاده از یک درصد گلوتامین به دست آمد (۷ بر حسب $\log_2$). تأثیر سطوح مختلف اسید آمینه ال گلوتامین افزودنی بر عملکرد سیستم ایمنی سلولی جوجه‌های گوشتی در جدول ۶ نشان داده شده است. نتایج تزریق PHA-P مشخص ساخت که استفاده از ۱/۵ درصد گلوتامین در جیره پاسخ ایمنی سلولی را بهبود می‌بخشد.

جدول ۶: اثر تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمنیوتیک جنین و افزودن سطوح مختلف آن به جیره بر عملکرد سیستم ایمنی هومورال و سلولی جوجه‌های گوشتی

پاسخ سیستم ایمنی سلولی (تغییر ضخامت پرده پا) (mm)	پاسخ ایمنی هومورال						گلوتامین افزودنی (درصد جیره)			
	تیترا آنتی‌بادی		تیترا آنتی‌بادی علیه گلوبول فرمز گوسفند			اولیه				
	نیوکاسل	نیوکاسل	کل	IgG	IgM					
۴۸ ساعت	۲۴ ساعت	۴۱ روزگی	۳۵ روزگی	کل	IgG	IgM	کل	IgG	IgM	
۰/۳۸۳ ^b	۰/۶۰۵ ^c	۵/۱۷ ^c	۶/۸۴ ^{bc}	۶/۶۷ ^b	۴/۵۰ ^c	۲/۱۷	۴/۳۴ ^b	۱/۸۴ ^b	۲/۵۰	صفر
۰/۴۱۳ ^{ab}	۰/۶۲۸ ^{bc}	۵/۸۴ ^{bc}	۶/۱۷ ^c	۷/۱۷ ^b	۵/۳۴ ^{bc}	۱/۸۳	۵/۱۷ ^{ab}	۲/۳۴ ^{ab}	۲/۸۴	۰/۵
۰/۴۳۵ ^{ab}	۰/۶۵۳ ^{ab}	۷/۰۰ ^a	۷/۸۴ ^{ab}	۸/۸۴ ^a	۶/۱۷ ^{ab}	۲/۶۷	۶/۰۰ ^a	۳/۰۰ ^a	۳/۰۰	۱
۰/۴۶۵ ^a	۰/۶۷۳ ^a	۶/۶۷ ^{ab}	۸/۳۴ ^a	۸/۶۷ ^a	۶/۵۰ ^a	۲/۱۷	۵/۶۷ ^a	۲/۱۷ ^{ab}	۳/۵۰	۱/۵
۰/۰۱۱	۰/۰۰۹	۰/۲۳۱	۰/۲۸۶	۰/۲۹۳	۰/۲۳۲	۰/۱۸۰	۰/۲۲۱	۰/۱۵۵	۰/۱۶۵	خطای استاندارد
۰/۰۳۳	۰/۰۱۸	۰/۰۱۱	۰/۰۲۰۲	۰/۰۰۷	۰/۰۰۳	۰/۴۶۱	۰/۰۳۲	۰/۰۴۵	۰/۱۸۷	درصد احتمال

^{a-c} میانگین‌های با حروف مشابه در هر ستون اختلاف معنی‌داری با هم ندارند ($P < 0.05$).

بحث

نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که افزودن ۱ درصد گلوتامین به جیره می‌تواند افزایش وزن روزانه جوجه‌های گوشتی را ۶ درصد در کل دوره بهبود بخشد. ضریب تبدیل خوراک تحت تأثیر سطوح مختلف گلوتامین افزودنی قرار نگرفت. گزارشات Bartell و Batal (۲۰۰۷) و Soltan (۲۰۰۹) نشان دادند که افزودن بیشتر از یک درصد گلوتامین افزودنی به جیره غذایی تأثیر منفی بر میزان مصرف خوراک دارد و با کاهش مصرف خوراک، رشد و وزن بدن کاهش می‌یابد. با توجه به سطح گلوتامین مورد استفاده در این تحقیق (حداکثر ۱/۵ درصد) تفاوت معنی‌داری برای میزان مصرف خوراک روزانه بین تیمارهای آزمایشی مشاهده نشد ($P > 0.05$). Fasina و همکاران (۲۰۱۰) گزارش کردند که استفاده از یک درصد ال گلوتامین در جیره جوجه‌های گوشتی، میزان وزن بدن و افزایش وزن روزانه را بهبود می‌بخشد. این نتایج با یافته‌های سایر محققین هماهنگ بود (Bartell and Batal, 2007; Calder, 1994). با توجه به اینکه گلوتامین شرایط آنابولیکی را در بدن تحریک و میزان سنتز پروتئین را افزایش می‌دهد و بنابراین با رشد عضلات بیشتر می‌تواند موجب افزایش وزن نهایی بدن گردد (Grimble, 2001). افزایش غلظت گلوتامین پلاسما می‌تواند فعالیت ژن پروتئین کیناز (Mammalian target of rapamycin) را افزایش دهد، این پروتئین رشد، تمایز، زنده‌مانی و حرکت سلول و سنتز پروتئین درون سلولی را تنظیم می‌کند، بنابراین افزایش غلظت خارج سلولی گلوتامین می‌تواند سنتز پروتئین را تحریک کرده و از تجزیه پروتئین عضلات بدن جلوگیری نماید و بدین ترتیب موجب افزایش وزن نهایی بدن پرنده گردد (Wu, 2010; Calder, 1994; Tizard, 1996; Wilson, 1997).

تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمنیوتیک و افزودن یک درصد گلوتامین به جیره غذایی جوجه‌های گوشتی پس از تفریح منجر به افزایش وزن نسبی قلب، پانکراس، عضلات سینه و بازده لاشه می‌گردد. این نتایج با گزارشات سایر محققان هماهنگ بود (Tako et al., 2005; Uni et al., 2005; جزیده و همکاران، ۱۳۹۰؛ موسوی و همکاران، ۱۳۸۷). گلوتامین جزء اسیدهای آمینه گلوکوژنیک (قندساز) است و از لحاظ تغذیه‌ای جزء اسیدهای آمینه غیرضروری تقسیم‌بندی می‌گردد. گلوتامین علی‌رغم تأمین نیتروژن برای سنتز پروتئین، به عنوان پیش‌ساز برای سنتز اسیدهای نوکلئیک و نوکلئوتیدها، هگروز آمین، نیتریک اکسید و آنتی‌اکسیدان‌ها عمل می‌کند. بخش اعظم گلوتامین جیره در انسان در روده کاتابولیز می‌گردد و در حدود ۹۰ درصد از گلوتامین در عضلات تولید می‌شود. گلوتامین نقش مرکزی در انتقال ازت بین بافت‌ها به ویژه از ماهیچه به روده، کبد و کلیه دارد (Grimble, 2001; Wu, 2010). اثرات سودمند استفاده از تزریق داخل تخم‌مرغ در افزایش ظرفیت هضمی و به دنبال آن افزایش جذب مواد مغذی و همچنین اثرات سودمند افزودن اسید آمینه ال-گلوتامین به جیره در افزایش وزن عضلات و وزن بدن؛ افزایش بازده لاشه در این تحقیق منطقی به نظر می‌رسد. تحقیقات متعددی زمان بهینه و مطلوب برای تزریق داخل تخم‌مرغی را معمولاً بین روزهای ۱۹/۲ - ۱۷/۵ جوجه‌کشی توصیه کرده‌اند. حد پایین این زمان (۱۷/۵ روزگی) معمولاً با دوره‌ای همراه است که کیسه زرده شروع می‌کند تا وارد شکم شود و سر پرنده زیر بال راست قرار دارد و در حد بالایی این زمان (۱۹/۲ روزگی) درصدی از تخم‌مرغ‌ها نوک‌زنی خارجی دارند و در هنگام انتقال در درصدی از آنها شکستگی پوسته مشاهده می‌شود. تخم‌مرغ‌هایی که از کناره‌ها یا انتهای نازک می‌شکنند، عمدتاً منجر به چسبندگی جنین به غشاء یا پوسته تخم‌مرغ می‌شوند و

بنابراین درصد جوجه درآوری کاهش می‌یابد. نتیجه این تحقیق نشان داد که تزریق داخل تخم مرغ ۴۰ میلی گرم گلوتامین و افزودن یک درصد گلوتامین به جیره می‌تواند بازده لاشه و برخی از صفات مرتبط با لاشه جوجه‌های گوشتی را بهبود بخشد.

افزودن گلوتامین به جیره تأثیر معنی‌داری بر وزن نسبی ژژنوم، ایلوم و کل روده کوچک و طول ژژنوم روده کوچک جوجه‌های گوشتی دارد. با توجه به اینکه تزریق داخل تخم مرغ، یک منبع به راحتی قابل دسترس از مواد مغذی را برای جنین در حال رشد تأمین می‌کند و موجب تسریع رشد و تکامل روده می‌گردد، بنابراین این اختلاف آماری منطقی به نظر می‌رسد. افزایش سرعت تکامل روده و بهبود وضعیت تغذیه‌ای با استفاده از روش تغذیه داخل تخم مرغ موجب افزایش وزن تفریح پرندگان، تسریع سرعت رشد قبل و پس از تفریح، بهبود و ارتقاء پاسخ‌های سیستم ایمنی و افزایش عملکرد آن (Ferket et al., 2005)، افزایش ظرفیت و توسعه دستگاه گوارش (Uni and Ferket, 2004) و افزایش بازده گوشت می‌شود. دستگاه گوارش بیشترین نیاز را به گلوتامین در بدن دارد (Souba, 1993). سلول‌های اپیتلیال پوشاننده روده کوچک (انتروسیت‌ها)، گلوتامین را به عنوان منبع عمده انرژی متابولیکی استفاده می‌کنند. از آنجایی که انتروسیت‌ها فعالیت گلوتامین سنتتاز اندکی و فعالیت گلوتامیناز خیلی زیادی دارند، بنابراین به تأمین گلوتامین وابسته هستند (Newsholme et al., 2003). گلوتامین در بیوسنتز هگروز آمین دخالت دارد و این ماده اخیر برای حفظ یکپارچگی دیواره روده از طریق تشکیل میوسین و گلیکوپروتئین ضروری است (Suchner et al., 2000). افزودن گلوتامین به جیره غذایی خوک، بوقلمون، اردک و جوجه‌های گوشتی موجب توسعه و گسترش دستگاه گوارش و بهبود عملکرد آنان می‌شود (Bartell, and Batal, 2007). به نظر می‌رسد افزودن گلوتامین به جیره به عنوان یک ماده مغذی برای رشد سلول‌های روده عمل کرده و باعث تفاوت در وزن نسبی و طول اجزای مختلف روده گردیده است.

افزودن یک درصد گلوتامین به جیره پرندگان حاصل از تخم مرغ‌های تزریق شده با ۴۰ میلی گرم گلوتامین در دوران جنینی موجب افزایش وزن نسبی اندام‌های سیستم ایمنی بورس فابریسیوس و طحال گردید. تحقیقات اخیر نشان داده‌اند که گلوتامین با نرخ بالایی توسط سلول‌های سیستم ایمنی از قبیل لنفوسیت‌ها، ماکروفاژها و نوتروفیل‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد (Newsholme et al., 2003; Klasing, 2007). بخش عمده گلوتامین در سلول‌های سیستم ایمنی به گلوتامات تبدیل می‌شود؛ همچنین گلوتامین از طریق چرخه TCA به آسپاراتات و لاکتات تبدیل می‌شود و تحت شرایط خاص به CO₂ تبدیل می‌گردد. گلوتامین می‌تواند بسیاری از شاخص‌های عملکردی سلول‌های سیستم ایمنی از قبیل تکثیر لنفوسیت‌های T و تمایز لنفوسیت‌های B را افزایش می‌دهد (Flaherty and Hayes, 1994; Calder, 1994). تحقیقات زیادی تأیید می‌کنند که تأمین مناسب گلوتامین برای عملکرد صحیح سیستم ایمنی مورد نیاز است (Suchner, 2000). تمایز لنفوسیت‌های B به سلول‌های سنتز کننده آنتی‌بادی به گلوتامین وابسته است و با افزایش غلظت گلوتامین میزان تولید آنتی‌بادی افزایش می‌یابد. محققین نشان دادند که گلوتامین افزودنی نسبت CD4+ (T یاریگر) به CD8+ (T کشنده) را افزایش می‌دهد. از آنجاییکه بیان ایمونوگلوبین G (IgG) و ایمونوگلوبین A (IgA) وابسته به لنفوسیت T یاریگر است و گلوتامین تعداد لنفوسیت‌های T یاریگر را افزایش می‌دهد، بنابراین بایستی گلوتامین بتواند غلظت ایمونوگلوبین‌های G و A را در بدن حیوانات زنده افزایش دهد که با نتایج تحقیق حاضر مطابقت دارد. Bartell و Batal (۲۰۰۷) گزارش کردند که با افزودن یک درصد گلوتامین به جیره غذایی جوجه‌های گوشتی به مدت حداقل ۱۴ روز، تولید ایمونوگلوبین A در سرم، صفرا و روده افزایش می‌یابد. ال گلوتامین در تمایز لنفوسیت B به سلول‌های تولید کننده آنتی‌بادی یا پلاسماسل نقش دارد و بنابراین انتظار می‌رود با افزایش سطح گلوتامین جیره تولید آنتی‌بادی بر علیه آنتی‌ژن افزایش یابد؛ که با نتایج تحقیق حاضر هماهنگ است. تزریق ۴۰ میلی گرم گلوتامین به مایع آمنیوتیک جنین‌های در حال رشد و افزودن یک درصد گلوتامین به جیره غذایی جوجه‌های گوشتی در تحقیق اخیر منجر به بهبود پاسخ ایمنی هومورال جوجه‌های گوشتی گردید. گلوتامین با نرخ بالایی توسط سلول‌های سیستم ایمنی از قبیل لنفوسیت‌ها، ماکروفاژها و نوتروفیل‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد (Tako et al., 2005; Suchner et al., 2000). بخش عمده گلوتامین در سلول‌های سیستم ایمنی به گلوتامات تبدیل می‌شود؛ همچنین از طریق چرخه TCA به آسپاراتات و لاکتات تبدیل می‌شود و تحت شرایط خاص به CO₂ تبدیل می‌گردد. گلوتامین می‌تواند بسیاری از شاخص‌های عملکردی سلول‌های سیستم ایمنی از قبیل تکثیر لنفوسیت‌های T و تمایز لنفوسیت‌های B را افزایش می‌دهد (Newsholme et al., 2003; Wu, 2010). تأمین مناسب گلوتامین برای عملکرد صحیح سیستم ایمنی مورد نیاز است (Souba, 1993; Suchner, 2000). تمایز لنفوسیت‌های B به سلول‌های سنتز کننده آنتی‌بادی به گلوتامین وابسته است و با افزایش غلظت گلوتامین میزان تولید آنتی‌بادی افزایش می‌یابد. Calder (۱۹۹۷) گزارش کردند که تولید لنفوسیت CD4+ با افزایش غلظت گلوتامین در محیط کشت افزایش می‌یابد که نشان دهنده اهمیت گلوتامین برای حفظ و نگهداری سیستم ایمنی است. Mok و Hankard (۲۰۱۱) نشان دادند که افزودن گلوتامین، نسبت CD4+ (T یاریگر) به CD8+ (T کشنده) را افزایش می‌دهد. از

آنجایکه بیان ایمونوگلوبین G (IgG) و ایمونوگلوبین A (IgA) وابسته به لنفوسیت T یاریگر است و گلوتامین تعداد لنفوسیت‌های T یاریگر را افزایش می‌دهد، بنابراین بایستی گلوتامین بتواند غلظت ایمونوگلوبین‌های G و A را در بدن حیوانات زنده افزایش دهد که با نتیجه تحقیق حاضر مطابقت دارد. Bartell و Batal (۲۰۰۷) گزارش کردند که تولید ایمونوگلوبین A در سرم، صفرا و روده با افزودن یک درصد گلوتامین به جیره غذایی جوجه‌های گوشتی به مدت حداقل ۱۴ روز افزایش می‌یابد. این نتایج، نتیجه قبلی را تأیید می‌کند که وزن نسبی بورس فابریسیوس با افزودن ۱ درصد گلوتامین افزایش یافت.

تشکر و قدردانی

از معاونت پژوهشی دانشکده کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد، مدیریت محترم جوجه‌کشی سیمرغ خراسان رضوی و شرکت اوونیک دگوسا (Evonik Industry, Germany) به علت همکاری صمیمانه برای اجرای این تحقیق تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- جزیده ف، دانشیار م و فرهمند پ. (۱۳۹۰). بررسی تأثیر تزریق داخل تخم مرغی اسید آمینه گلوتامین بر کیفیت جوجه یکروزه، اولین کنگره علوم و فن آوری‌های نوین کشاورزی.
- قشلاق علیایی، م، گلپان، ا، باسامی، م، حق پرست، ع، هروی موسوی، ع. (۱۳۹۳). اثر تزریق درون تخم مرغی گلوتامین بر عملکرد رشد قبل و پس از تفریح، مورفولوژی روده و پاسخ‌های ایمنی جوجه‌های گوشتی. نشریه پژوهش‌های علوم دامی. جلد ۲۴، شماره ۳. ۶۵-۷۹.
- گلپان، ا، قشلاق علیایی، م، حق پرست، ع، باسامی، م، هروی موسوی، ع و فخرآبادی، ع. (۱۳۹۳). اثر تزریق اسید آمینه آل - گلوتامین به کیسه زرده جنین در روز هفتم رشد جنین بر پاسخ‌های ایمنی هومورال جوجه‌های گوشتی. ششمین کنگره علوم دامی ایران. تبریز.
- موسوی س ن، شیوازاد م، چمنی م، صادقی ع ا و لطف الهیان، ه. (۱۳۸۷). بررسی استفاده از تغذیه جنینی جوجه‌های گوشتی به عنوان یک روش تغذیه اولیه، دانش کشاورزی ایران، جلد ۵ شماره ۴، صفحه ۴۲۵-۴۱۷.
- Al-Murrani WK (1982). Effect of injecting amino acids into the egg on embryonic and subsequent growth in the domestic fowl. *British Poultry Science*, 23: 171-174.
- Bartell SM and Batal AB (2007). The effect of supplemental glutamine on growth performance, development of the gastrointestinal tract and humoral immune response of broilers. *Poultry Science*, 86:1940-1947.
- Calder PC (1994). Glutamine and the immune system. *Clinical Nutrition*, 13: 2-8.
- Erf GF (2004). Cell- mediated immunity in poultry. *Poultry Science*, 83: 580-590.
- Fasina YO, Bowers JB, Hess JB and Mckee SR (2010). Effect of dietary glutamine supplementation on *Salmonella* colonization in the ceca of young broiler chicks. *Poultry Science*, 89:1042-1048.
- Ferket PR, Uni Z, Tako E, Foye OT and Oliveira JE (2005). In ovo feeding nutrition: impact on gene expression, gut development, and growth performance. In: *The Annual Nutrition Conference*. University of Arkansas. Rogers AR, 160-172.
- Flaherty LO and Hayes DB (1999). Immunonutrition and surgical practice. *Proceedings of Nutrition Society*, 58: 831-837.
- Francis JA and Richard DG (2002). Glutamine: essential for immune nutrition in the critically ill. *British Journal of Nutrition*, 87: Suppl. 1, S3-S8.
- Grimble RF (2001). Nutritional modulation of immune function. *Proceeding of Nutrition Society*, 60: 389-397.
- Klasing KC (1991). Avian leukocytic cytokines. *Poultry Science*, 73:1035-1043.
- Klasing KC (2007). Nutrition and the immune system. *British Poultry Science*, 48: 525-537.
- Li PY, Li YD, Sung WK and Wu G (2007). Amino acids and immune function. *British Journal of Nutrition*, 98: 237-252.
- Mok E and Hankard R (2011). Glutamine supplementation in sick children: is it beneficial? *Journal of Nutrition*, 1-41.
- Newsholme P, Procopio JM, Lima MR, Curi TC and Curi R (2003). Glutamine and glutamate – their central role in cell metabolism and function. *Cell Biochemical Function*, 21: 1-9.
- Ohta Y, Kidd MT and Ishibashi T (2001). Embryo growth and amino acid concentration profiles of broiler breeder eggs, embryos, and chicks after in ovo administration of amino acids. *Poultry Science*, 80:1430-1436.
- Ohta Y, Tsushima N, Koide K, Kidd MK and Ishibashi T (1999). Effect of amino acid injection in broiler breeder eggs on embryonic growth and hatchability of chicks. *Poultry Science*, 78: 1493-1498.
- Ross 308, Broiler Management Manual (2007). Aviagen limited. Newbridge, Midlothian UK.

- SAS Institute (2003). SAS User's Guide: Statistics. SAS Inst. Inc, Cary NC.
- Soltan MA (2009). Influence of dietary glutamine supplementation on growth performance, small intestinal morphology, immune response and some blood parameters of broiler chickens. *International Journal of Poultry Science*, 8: 60-68.
- Souba WW (1993). Intestinal glutamine metabolism and nutrition. *Journal of Nutritional Biochemistry*, 4: 2-8.
- Suchner UK, Kuhn S and Fürst P (2000). The scientific basis of immunonutrition. *Proceedings of Nutrition Society*, 59: 553-563.
- Tako E, Ferket PR and Uni Z (2004). Effects of in ovo feeding of carbohydrates and beta- hydroxy-beta-methylbutyrate on the development of chicken intestine. *Poultry Science*, 83: 2023-2028.
- Tako E, Ferket PR and Uni Z (2005). Changes in chicken intestinal zinc exporter mRNA expression and small intestinal functionality following intra-amniotic zinc-methionine administration. *Journal of Nutritional Biochemistry*, 16: 339-346.
- Tizard IR (1996). *Veterinary Immunology: An Introduction*. W.B. Saunders Co., Philadelphia, PA, USA.
- Uni Z and Ferket PR (2004). Methods for early nutrition and their potential. *World's Poultry Science*, 60:101-111.
- Uni Z, Ferket PR, Tako E and Kedar O (2005). In ovo feeding improves energy status of late- term chicken embryos. *Poultry Science*, 84: 764-770.
- Wilson HR (1997). Effects of maternal nutrition on hatchability. *Poultry Science*, 76:134-143.
- Wu G (2009) Amino acids: metabolism, functions, and nutrition. *Amino Acids*, 37:1-17.
- Wu G (2010). Functional amino acids in growth, reproduction and health. *Advances in Nutrition*, 1: 31-37.
- Zhai W, Neuman S, Latour MA and Hester PY (2008). The effect of in ovo injection of l- carnitine on hatchability of White Leghorns. *Poultry Science*, 87: 569-572.